

(Əvvəl 3-cü səhifədə)

Elə bilirəm ki, işindən, peşəsindən asılı olmayaraq hər birimizin fəaliyyətində konkret məqsəddən yüksəkdə duran bir amal, ulu bir istək vardır ki, bunun adı vətənpərvərlikdir. Bunu rəsmi sənədlərdə yazmamaq da olar. Bu yangını, bu odu, bu atəşi ürəyinin başında gözdürsən.

Bu ali hiss zəngin mənəvi dünyamızdan, genetik kodlarımızdan, eləcə də dahi Nizaminin ölməz şeir, sənət dünyasından güc almaqda, qalib gəlməkdədir. Bu bir heyratəmiz məntiqi sonluqdur ki, Nizami yaradıcılığı elə bir şeir, sənət, elm, əxlaq, qəhrəmanlıq abidəsidir ki, illər, qərirlər, əsrlər bir - birini əvəz etsə də, yeni - yeni nəsillər dünyanın hər yerində Azərbaycanın şair oğlunun poetik təfəkkürünə, qələminin qüdrətinə alqışlar deyir, sənət və sənətkarlığı ondan öyrənir, ondan faydalanır, dünənini, bu gününü, gələcəyini piri, ustadı, örnəyi olaraq qəbul edir, bundan qürur və iftixar hissi keçirir. Nizami əsərləri ilə dərindən tanışlıq bizə belə bir qənaəti söyləməyə imkan və haqq qazandırır ki, Cahansümül şairin öz təbirincə desək, "hər zaman canlı qalmasında" aparıcı meyar yaradıcılığının kökündə elmin, əxlaqın, Vətən sevgisinin dayanmasıdır. Bir qədər əvvəl söylədiyim kimi Nizaminin hansı məktəbi qazanması, dini və dünyəvi elmləri kimlərdən əxz etməsi konkret məlum olmasa da, tam sübuta tətilmişdir ki, dahi şair zəngin yaradıcılığı ilə özü bir məktəbə çevrilmiş, dünyanın aparıcı elm mərkəzlərinin illərlə, əsrlərlə görə bilmədikləri dərin mətləbləri təkrarsız ədəbi irsi ilə nəsillərə örməyə bacarımışdır. Şair özü də bunun fərqi vardır:

Mən fikirlər ustadiyam, fəzilətim bir ümmandır,
Zamanlara, məkanlara hökm etməyim səmadandır.
Ədəbiyyat tariximizdə çox zaman kamil insan, kamil cəmiyyət ideyasını hürufiliklə, İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlayırlar. Hesab edirəm ki, bu ideya, bu istiqamət daha çox nəsillərin, füzulilərin özlərinə ustad, müəllim saydıqları Nizami yaradıcılığından keçir. İnsanı, əlbəttə kamil insanı "yer üzünün əsrəfi" adlandıran dahi şair hər birimizin insanlıq təyinatını bir çox əsərində, xüsusən "Leyli və Məcnun" poemasının girişində "Hikmət və moizə haqqında" bölməsində bütün aydınlığı ilə ifadə etmişdir:

Təbiət quranda xilqətimizi,
Başqa səhifədə yazmışdır bizi.
Anlayıb, düşünək hər şeyi gərək
Hər sirri açmaqda hünər göstərək.
Yerləri, göyləri öyrənək bir - bir,
Qalmasın bizimçün açılmamış sirr.

Nizamiyə görə kamilliyin, insanlığın, yüksək məqamın yolu bilik, elm əldə etməkdir. Odu ki, müasirlərinə, xüsusən oğlu Məhəmmədin simasında "Yeddi gözəl"də gəncliyə ünvanladığı ustad, şeyx, övliya nəsihətləri, öyüdləri bu günkü, eləcə də gələcək nəsillər üçün də olduqca aktual səslənməkdədir:

İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.

Dahi şair bütün uğurların, qələbələrin açarını elmdə, elmi biliklərdə, ağılda görür. "İskəndərnamə" poemasında bunu böyük fəateh İskəndərin uğurları sırasında bütün aydınlığı ilə ifadə etmişdir. İskəndərin elə bir yürüşü yoxdur ki orada alim, bilici, müdrik məsləhətindən faydalanmasın. "Şərəfnamə" hissəsini diqqətlə nəzərdən keçirsək, görmək heç də çətin deyil ki, söz, bilik, elm, ağıl İskəndərin qılıncından öndədir. Ərəstunun, Bəlinasın, digər bilim adamlarının ən çətin məqamlarda İskəndəri vəziyyətdən çıxarmaları buna əyani sübutdur. İskəndərin keçilməz Dərbənd qalasını almasında dünyagörmüş müdrikin köməyindən istifadə etməsi, Qəndəhar səfərində dəhşətli burulğandan, gəmiləri qorq edən dalğalardan məhz alimin hazırladığı qurğu, təbillər vasitəsilə labüd fəlakətdən qurtulması elmin və alimin gücünü, qüdrətini ortaya qoyur.

Bizə elə gəlir ki, dahi Nizami fəateh İskəndəri bilərəkdən poemanın birinci hissəsində deyil, ikinci hissədə - "İqbalnamə"də alimlərlə qarşılaşdırır, İskəndərin dili ilə əslində özünün elm, elm adamlarına, alimə rəğbətini, xoş münasibətini dilə gətirir. Çünki birinci hissədə "Şərəfnamə"də İskəndər özünün çoxsaylı hərbi yürüşlərində, çıxılmaz, çətin məqamlarda vəziyyətdən çıxmağın, qələbələr qazanmağın yollarının elmdən, elm adamlarından gəldiyinin fərqi vardır. Hökmdarın qənaəti, Nizaminin fikirləri bütün zamanlar üçün, bu günümüz üçün də aktualdır, dəyərlidir:

O böyük, ağıllı, ayıq hökmdar,
Öz şahlıq taxtında tutarkən qərar,
Əmr etdi, verildi belə bir fərman:
Alimdir gözümdə ən əziz insan.
Elmlə, hünərlə! - Başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.

Maraqlı, diqqətçəkən məqamlardan biri də odur ki, dahi şair təkcə qəhrəmanlarının diliylə deyil, özü də bir çox yerlərdə alim, filosof olaraq çıxışlar edir, bir

çox dərin mətləblərə aydınlıq gətirir. O mətləblərə ki, elmiylə, kəşfləri ilə qürrələnən Avropa Nizamidən çox - çox sonralar həmin həmin elmi qənaətlərə sahib çıxmışdır. "Xosrov və Şirin"də:

- məlum bəyanatının ardınca dahi şair elmi fikirlərini, kəşflərini eşq-ləbacarıqla əlaqələndirərək demişdir:

Maqnit olmasaydı eşqin əsəri
Çəkməzdi özünə dəmir zənciri,
Kəhrəbanın eşqə düşməsə canı
Elə cəzb etməzdi quru samanı.
Dünyada gövhər var, daş var nə qədər,
Onlar nə bir saman, nə dəmir çəkər.
"İskəndərnamə"də, xüsusən "İqbalnamə" bölməsində bədnəzərin ram edilməsi, vəba xəstəliyinin müalicə-

si ilə bağlı dəyərləli fikirləri ilə dahi şair əfsanəvi loğman, geniş təfəkkürlü alim, filosof nəzərində canlanmaqdadır: Artıq rütubətdən törəyər vəba,
Tənəffüs çətindir belə havada.
Bundan qurtarmaqçün qalayarlar od,
Tökərlər bu suya səndəl, gül və ud.
Bu misalları sayını təbii ki, artımaq da mümkündür. Amma Nizami gözüylə, düşüncəsiylə diqqət yetir-sək, görmək çətin deyildir ki, dahi şair hər yerdə elmi, kamilliyi, biliyi əxlaqla, mərifətlə yanaşı tutmuş, bir vəhdətdə görmüşdür. Hələ XVI əsrdə dahi Füzuli rübailərindən birində bu məsələyə belə aydınlıq gətirirdi:

Elmlə, ədəblə tapılar şərəf,
Mirvari olmasa, nə lazım sədəf.

Nizami Gəncəvi bu məsələdə fikrini daha kəskin şəkildə ifadə edərək, mərifəti, qanacağı olmayan şəxsin ünvanına belə demişdir:

Eşşəyin cəvahir olsa da yükü
Yenə də eşşəkdir, parıldar tükü.

Odu ki, dahi şair kamil insanı bütün naqışlıklərdən uzaq təsəvvür edir, onun ideal nümunələrini təqdim edir. Elm də, igidlik, qəhrəmanlıq da əxlaqla, mənəviyyatla bacarıqla əlaqələndirilir. Vaxtilə görkəmli rus yazıçısı Çexov "İnsanda hər bir şey, geyimi də, cama-lı da, qəlbi də gözəl olmalıdır" fikrinin ən ideal nümunələrinə, bədii müstəvidə həlli məsələlərinə dahi Nizaminin şeir dünyasında rast gəlmək mümkündür. Lovğalıq, təkəbbür səbəbindən Bəhram şah haqq sözü deyən qulluqçusu Fitnəni cəzalandırsa da sonda ondan üzr istəməli olur. "Sirlər xəzinəsi"ndə "Lovğa bül-büllə ağıllı qızılquşun əhvalatı" bu cəhətdən səciyyəvidir. Şahın, hökmdarın yanında yer alan, hörmət sahibi olan qızılquşa bülbul oxuduğu nəğmələrdən söz açır, öz yerinin tikanlıq, yediyyənin isə qurd - quş olduğunu söylədikdə qızılquş lovğalıqla ağılın, təmkinin, elmin fərqi aşığıdakı şəkildə söyləyir:

Yüz iş görürəm ancaq birini açmaram mən,
Sən vurğunsan bu dəli rüzgara, durma get.
Bir iş görməz, min işdən açarsan bizə söhbət.

Dahi şair sadəlik və təvazökarlığı, düzlüyü, halallığı, yaxşılığı, cəsarəti, ədaləti insanın əxlaqi keyfiyyətləri kimi bütün əsərlərində tərənnüm etmiş, "insan necə olmalıdır?" suallarına bədii əsərləri ilə cavab verməyə çalışmışdır. Nizami lovğalıq, zülmü, təkəbbürü, cahilliyi, şəri, böhtanı və digər naqış insani keyfiyyətləri pisləmiş, dünyanın mənasını yeməkdə, sərvət toplamaqda görənlərə İskəndərin Nüşabənin qarşısında düşdüyü aciz vəziyyətlə, eləcə də sonda dünya fəatehinin bir ovuc torpaqla dünyadan getməsinə xatırladır. Nizami yaltaqlıqla xəyanəti eyni prizmada,

eyni müstəvidə görür. Şairə görə yaltaqlıqla xəyanətin yolları eynidir. Vəziyyət dəyişən kimi, yaltaqlığın xəyanətlə əvəz olunması isbat edilmişdir. Dahi şair bir çox əsərlərində, xüsusən "İskəndərnamə" poemasında İran şahı Daranın sərkərdələrinin simasında buna aydınlıq gətirmişdir. Belə ki, hökmdar tərəfindən hər cür naz - nemətlə əhatə olunan, qarşısında yeri öpən sərkərdələr gələn cahangirin - İskəndərin qalib gələ biləcəyini nəzərə alaraq qızıl, sərvət qarşılığında Daranın öldürülməsinə, ölkənin işğalına imkan yaradırlar. Maraqlı məqam xəyanət aktına İskəndərin münasibətidir. Xəyanətkarlar İskəndərdən ənamlarını, vəd edilən sərvəti alırlar, amma haqlı olaraq sonluq fəna ilə nəticələnir:

Onlara verilən böyük vədələr
Qızıl, gümüş, inci, cavahir, gövhər
Məclisə töküldü xəzinəsindən.
Şah baş qaçırmadı öz vədəsindən
Sonra da ölümə eylədi təhqir,
Tez dara çəkdi, boynunda kəndir".

Dahi sənətkar "Sirlər xəzinəsi"ndən tutmuş, möhtəşəm "İskəndərnamə"yə kimi hər bir əsərində ölkənin müdafiəsi, işğaldan, zülmədən azad olunması məsələlərinə ciddi diqqət yetirmiş, "Sirlər xəzinəsi"ndə şahlara nəsihətlə:

Sən şəhərə, qoşuna yaxşılıq etsən əgər,
Onlar da sənə daim yaxşılıq istəyərler.

Zülm ilə bu dünyanı almaq deyildir mümkün

Ancaq ədalətlə alarsan hər bir mülkü. - deyərək daha çox nəzəri, elmi mülahizələr yürüdürsə "İskəndərnamə"də dünya fəatehliyinin, ölkələr, məmləkətlər almağın həm əqli, həm də hərbi yollarını təsvir və tərənnüm etmişdir. Görkəmli şərqşünas, akademik Bertels "İskəndərnamə" barədə danışırkən doğru olaraq göstərmişdir ki, "Şair qoca yaşlarında bütün həyat təc-

rübələrinə yekun vurmaq, əldə etdiyi müxtəlif biliklərin hamısını bir möhtəşəm əsərdə birləşdirmək istəmişdir". Əsərlər dərindən tanışlıq sübut edir ki, belə bir əsər bir ilin, beş ilin, on ilin məhsulu ola bilməzdi. Bu əsər möhtəşəmlik, mükəmməllik, heyrat nümunəsidir. Təbii ki, əsərin ana xəttini qeyd edildiyi kimi tarixi deyil, dahi Nizaminin fəateh İskəndər simasında gör-mək istədiyi ədalətli şah obrazının yaradılmasıdır. Zəngibar şahıyla vuruşdan başlamış Şimal ölkəsinə çatması, Yəcuc səddini bağlamasına qədər İskəndər qoşunun, eləcə də xalqın önündədir, həm qılıncı, həm də ağılı, ədalətiylə aldığı torpaqlarda sahibi - ixtiyardır. Bununla belə fəateh İskəndər qılıncı, həm də ağılı hesabına yaratdığı ədalətlə, dövlətlə razılaşmır. Əgər bununla razılaşsaydı, o zaman Şimal ölkəsinin xoşbəxtlər diyarının, xoşbəxt bir cəmiyyətin təsvirini verməz, fəateh İskəndərin gördüklərindən aşağıdakı nəticələr çıxarmasına ehtiyac qalmazdı:

İskəndər bu qayda - qanunu görcək
Duruxub dayandı divanəltək.
Öz - özünə dedi: "Arıfsən əgər,
Qoy sənə ibrət olsun bu sirlər
Dünyanı gəzməmə mən, daha bəsdir
Hər ovlaqda bir tor qurmaq əbəsdir..."

Düşünürəm ki, əslində fəateh İskəndər dolayısı ilə əslində dahi Nizaminin işıqlı ideyaları qarşısında hey-rətə gəlmişdir: "Elə bir heyrat ki, bütün zamanlarda sənət ucılığının, poetik istedadın nişanəsi olaraq qarşılanmış sənət, ədəbiyyat bilicilərinin müqayisələr, də-yərləndirmələr aparmasına geniş meydan yaratmışdır. Təsədüfi deyil ki, Puşkin yaradıcılığından vəcdə gələn görkəmli ədəbiyyat tənqidçisi Belinski onu əfsanəvi sənətkar Homerlə müqayisə edərək demişdir: "Yunan-lar Homer poeziyasının insan ruhuna və qəlbinə gös-tərdiyi yenilməz təsirinin qüvvəsinə ifadə üçün deyir-dilər ki, Homer Afroditanın kəmərinə oğurlamışdır Puşkin rus şairləri içərisində birinci olaraq Afroditanın kəmərinə əlinə keçirmişdir."

Elə bilirəm ki, dünya şöhrətli dahi Nizami Gəncəvi təkrarsız sənət inciləri ilə, eləcə də akademik Bertelsin təbirincə desək, çox illik yaradıcılıq təcrübəsinin məntiqi yekunu kimi qələmə aldığı "İskəndərnamə" poemasında Makedoniyalı Filippin oğlu İskəndəri ölkələr fəateh edən fəateh, ədalətli hökmdar, filosof alim, dünyadan, axirətdən xəbər verən peyğəmbər kimi təsvir etməklə, əslində sözü, poeziyasıyla fəateh İskəndərin qılıncını, alimliyini, peyğəmbərliyini əlinə keçirmiş, bütün bunlara halallıqla sahib çıxmışdır. Dünyanın Nizaminin sənət dünyasına sevgili münasibətini bir daha təsdiq etmişdir.